

Kako izobraževalec udeležence izobraževanja odraslih tudi »vzgaja«?

mag. Jana Mlačnik, univ. dipl. andragoginja, organizatorica izobraževanja odraslih, Javni zavod Cene Štupar – Center za izobraževanje Ljubljana

Šola otroke vzgaja in izobražuje. Prav tako je tudi na področju izobraževanja odraslih, a »vzgoja odraslih« pomeni nekaj povsem drugega. Vzgojo odraslih v procesu izobraževanja si razlagamo kot vpliv nanje v smislu osebnostnega razvoja. Pri tem pa ima velik pomen učitelj oziroma izobraževalec ali izvajalec izobraževalnega programa za odrasle. Ne prenaša le znanja, ampak na povsem zavedni ravni vpliva na udeležence izobraževanja odraslih in povzroča spremembe na področju osebnostnega in poklicnega razvoja. Predavatelj naj vzpostavi dober stik in skupinsko dinamiko, pozoren naj bo na verbalno in neverbalno komunikacijo, izbere ustrezne oblike in metode poučevanja, njegova vsebina pa naj bo praktična in uporabna.

Ključne besede: izobraževanje odraslih, vzgoja odraslih, izobraževalec odraslih, vpliv izobraževalca, osebnostne spremembe pri odraslih

Kdo so odrasle osebe in kako pridobivajo znanje?

Po Zakonu o izobraževanju odraslih so odrasle osebe tiste osebe, ki so izpolnile osnovnošolsko obveznost. Odrasle osebe znanje pridobivajo v procesu učenja in/ali izobraževanja.

Učenje je koncept, pri katerem je poudarjen antropološki kontekst, ki postavlja v ospredje posameznika (Jelenc 2007, 34). Temelji na njegovih potrebah ter lastni dejavnosti. To pa ne pomeni, da v procesu niso upoštevane tudi družbene potrebe. Učenje označuje večja širina: poteka povsod, zajema vse položaje, okoliščine in priložnosti; vsebine se prepletajo in niso tako načrtno usmerjene na predmet.

Izobraževanje je koncept, po katerem sta vloga in dejavnost posameznika (udeleženca) določeni od zunaj. V ospredju je pridobivanje znanja, spretnosti, navad itn. Praviloma je proces izobraževanja uradno (ne pa nujno) opredeljen s cilji, je normiran, strukturiran, predmetno usmerjen in organiziran od zunaj. Proces (pridobivanja znanja itn.) se strokovno organizira in nadzoruje, praviloma s poukom in učiteljem (Jelenc 2007, 34).

Izobraževanje odraslih je še ožji pojem in obsega izobraževanje, izpopolnjevanje, usposabljanje in učenje oseb, ki so izpolnile šolsko obveznost (po 9 letih izobraževanja) in si želijo pridobiti, posodobiti, razširiti in poglobiti znanje, pri tem pa nimajo statusa učenca, dijaka ali študenta.

Osredotočila se bom na proces izobraževanja (odraslih) in ne učenja, ker v procesu učenja prenos zna-

nja ne poteka na organiziran način, poleg tega učitelja v klasičnem pomenu besede ni. Nas pa zanima predvsem vpliv učitelja oziroma izobraževalca.

Vzgoja v procesu izobraževanja

Najprej si pogledjmo nekaj definicij vzgoje.

Po Durkheimu (2014) je vzgoja proces celostnega oblikovanja osebnosti. Temeljni cilj vzgoje je vzgajanje otroka za primeren način življenja v danem okolju, zato je jedro vzgoje v prvi vrsti socializacija, kjer je poudarek na primernih medčloveških odnosih. Cilj vsake vzgoje je samoeducirana osebnost.

Žorž (2010) pravi, da je vzgoja proces, ki pri človeku poteka skozi vse življenje. Gre za prilagajanje lastnega vedenja socialnemu okolju, ki poteka na zavedni in nezavedni ravni. Vzgjajani smo zato vsi in vsi tudi vzgajamo – če to hočemo ali ne.

Vzgoja pa je tudi ciljno naravnan, strukturiran proces, katerega pglavitni cilj ni pridobivanje znanja, temveč oblikovanje osebnosti. Vzgoja je »vse, kar delamo za same sebe, in vse, kar drugi delajo za nas, da bi nas približali popolnosti naše narave« (Durkheim 1981).

Zakon o osnovni šoli poleg izobraževanja predpisuje tudi vzgojno delovanje šole. Vsaka osnovna šola mora celo pripraviti vzgojni načrt, s katerim določi načine doseganja in uresničevanja ciljev in vrednot iz omenjenega zakona, ob upoštevanju potreb in interesov učencev ter posebnosti širšega okolja. Gre za proaktivne in preventivne dejavnosti, svetovanje, usmerjanje ter druge dejavnosti (pohvale, priznanja, nagrade, vrste vzgojnih ukrepov in podobno), s katerimi šola razvija varno in spodbudno okolje za doseganje ciljev iz 2. člena tega

zakona. Vzgojni načrt se je uvedel z namenom, da bi šole lažje dosegale cilje iz zakona, saj so za šolo obvezni (Šinkovec 2017, 30). Izobraževalne ustanove za otroke torej skladno z zakonom izobražujejo in vzgajajo.

Vzgoja v izobraževanju odraslih

Andragogika je veda o vzgoji in izobraževanju odraslih. Kaj je izobraževanje, smo že zapisali, zato se sedaj osredotočimo na »vzgojo« odraslih. Seveda obstajajo dvomi, da bi odrasle lahko vzgajali. Izvirajo iz posplošene predstave v slovenskem okolju o vzgoji kot represivnem modelu vzgajanja. Ne-predstavljivo je, da bi odrasla oseba morala ubogati ukaze učitelja oziroma izobraževalca in bi jo celo doletela kazen. Prav zato vzgojo odraslih razumemo kot osebnostni razvoj pod vplivom sistematičnih dejavnikov in doživetij. Ljudje se namreč vse življenje spreminjamo in dozorevamo.

Pomen osebnostnega razvoja ali vzgoje je še posebej pomemben v današnji družbi, ko ni več toliko pomemben poklic osebe, temveč njene kompetence in temeljne lastnosti, sposobnost odločanja in obvladanja medosebnih odnosov.

Proces vzgoje je torej vezan na oblikovanje osebnosti in traja celo življenje. Poleg tega velja, da se vrednote in vedenjski vzorci v procesu vzgoje prenaša-

jo le preko interakcije oziroma odnosa. Ko se nekdo izobražuje, se tej interakciji ne more izogniti. Interakcija je lahko še veliko večja, ker se odrasli v izobraževanje večinoma vključijo na podlagi lastnega interesa. Vemo pa, da so za posameznikovo vzgojo zelo pomembni tudi njegovi interesi, ki lahko vzgojo pospešujejo ali zavirajo.

Učitelj oziroma izobraževalec

Številne raziskave, predvsem na področju izobraževanja otrok, pišejo o odnosu med učencem ali študentom ter učiteljem oziroma profesorjem. Raziskave so dobra osnova za razumevanje odnosa tudi med izobraževalcem ter udeležencem izobraževanja odraslih.

Učitelj ne opravlja več tradicionalne vloge prenašalca znanja, temveč nastopa kot pospeševalec ali podpornik študentovega učenja (Biloslavo 2008), prevzema torej vlogo tutorja.

Učiteljevo delo je dvojne narave (Muršak in drugi 2011), saj je zavezan dvema strokama: tisti, ki jo poučuje, in tisti, ki mu daje znanje in pomaga pri razvoju zmožnosti, da lahko to kompetentno počne, poudarja Medveš (1999). Učitelja vidimo kot pobudnika sprememb na osebni ravni, na ravni skupnosti, učiteljskega kolektiva, sodelovanja z drugimi subjekti in medgeneracijskega sodelovanja.

Razlage potrjujejo, da učitelj ne le poučuje oziroma prenaša znanje, ampak tudi vzgaja. Na področju izobraževanja odraslih pa ne govorimo o učitelju. Zakon o izobraževanju odraslih navaja dva različna profila v procesu izobraževanja odraslih, in sicer:

- izobraževalec oziroma izobraževalka, ki opravlja izobraževalno delo v neformalnih izobraževalnih programih za odrasle (npr. predavatelj, mentor, tutor, animator),
- izvajalec oziroma izvajalka, ki je pravna ali fizična oseba in izvaja izobraževalne programe za odrasle in dejavnosti na področju izobraževanja odraslih.

Gre torej za izobraževalca oz. izvajalca (v nadaljevanju izobraževalec), ki v procesu izobraževanja odraslih vstopa v (dolgotrajnejši) odnos oziroma interakcijo z udeleženci izobraževanja odraslih.

Kaj je pokazala praksa?

Moje dolgoletne izkušnje so pripeljale do nekaj temeljnih dejavnikov za učinkovito izobraževanje odraslih, ki jih je potrebno upoštevati, ko organiziramo in izvajamo izobraževalni program za odrasle. Načela so:

- znanja morajo biti praktična, konkretna in takoj uporabna v praksi, pri delu;
- če je le možno, naj bo izobraževanje sestavljeno iz več kontinuiranih srečanj;
- vsebina in način dela izobraževalca naj izhajata iz izkušenj in predznanja odraslih,
- izobraževanje je potrebno ustrezno poimenovati, odvisno od namena in ciljne skupine;
- dober prenos znanja je močno odvisen od samega izobraževalca.

Prav to zadnje načelo, vpliv izobraževalca na odrasle udeležence izobraževanja odraslih v smislu »vzgoje« odraslih, nas bo zanimal v nadaljevanju. Gre za vpliv na osebnostni razvoj odraslih, na njihova stališča, na odnos do njih samih ali do drugih vidikov, zaradi česar lahko pride do sprememb pri odraslem. V tem smislu torej izobraževalec odrasle tudi »vzgaja« tako kot učitelj otroke. Vpliv je lahko tudi nezaveden, vendar se bom osredotočila na zavedno raven vpliva izobraževalca, ki ga lahko nadzorujemo in nanj vplivamo. Dolgoletna praksa v izobraževanju odraslih je pokazala, da izobraževalec lahko vpliva z:

- vzpostavljanjem dobrega stika,
- verbalno in neverbalno komunikacijo,
- ustvarjanjem skupinske dinamike,
- (aktivnimi) oblikami in metodami poučevanja,
- (praktično in uporabno) vsebino.

Seveda izobraževalec močno vpliva tudi s svojo osebnostjo, a se na ta vidik nisem osredotočila, ker gre pri tem velikokrat za nezavedne vplive.

Pomembno je, da se tega vpliva izobraževalec zaveda in se na teh področjih razvija in izobražuje. Prav ta vpliv mu daje kot predavatelju izredno moč in sloves dobrega izobraževalca.

1. Dober stik

Dober stik je v NLP-ju krovni pojem za vse podvige, s katerimi uspemo vzpostaviti dobro komunikacijo med ljudmi (Kroflič 1999, 46). Dober stik lahko dosežemo z dobrim zaznavanjem, ujemanjem, spremljanjem in vodenjem, s čimer je omogočena dobra komunikacija.

Izobraževalec mora znati vzpostaviti dober stik. To pomeni, da se v skupini prijetno počutimo, med člani skupine in izvajalcem pa se vzpostavi zaupanje, torej se z nekom dobesečno »ujamemo«. Takrat je posameznik šele pripravljen sodelovati. Ne gre le za občutek. Pri dobrem stiku gre že za nezavedno zrcaljenje kreten, vedenja, usklajevanje koraka pri hoji in drži telesa, uporabo podobnih besednih zvez. Če ni dobrega stika, je tudi komunikacija neuspešna, kar pomeni, da ne doseže želenega odziva. Vsebinska nima smisla, če nam oseba ne sledi, če ni stika. Govorimo sicer že o nezavednem sledenju, ampak se ga izobraževalec zaveda oziroma ga zavestno lahko razvija. Izobraževalec mora znati dobro zaznavati stvari, spremljati in voditi dober stik.

Kot smo že zapisali, je dober stik močno povezan z verbalnim in neverbalnim komuniciranjem.

2. Verbalna in neverbalna komunikacija

Komunikacija je v razredu oziroma v šoli kot instituciji večinoma enosmerna (učitelj-učenec), avtokratska, v okviru monopolne ideologije (Novak 2005). Govorimo o adekvatni komunikaciji. Poznamo tudi neadekvatno komunikacijo, ki dopušča zmote, iskanja in stranpoti v procesu izobraževanja. Z začasno neadekvatnimi tipi komunikacije lahko učitelj širi izkustveno polje udeleženca izobraževanja. Verbalna komunikacija med izobraževalcem in udeležencem izobraževanja odraslih naj vsekakor dopušča zmote in iskanja, iz katerih se odrasli lahko uči. Odrasli so namreč osebe z različnimi izkušnjami, na katerih je potrebno graditi in voditi izobraževalni proces.

Kaj pa neverbalna komunikacija? Le-ta zajema vsa sporočila razen besed in jezika, vključno z različnimi vidiki glasu, telesnimi gibi, izrazi na obrazu, prostotom, časom, vonjem in okoljem (Guerrero in drugi 1999). Slušatelji so pri nekaterih predavateljih bolj odzivni in pozorni, vzdušje med izobraževalno uro pa je bolj sproščeno. Za te predavatelje je značilno, da imajo več let delovnih izkušenj v izobraževanju, poučujejo z navdušenjem, so neverbalno aktivni (gestikulacija, nasmeh, mimika, gibanje po prostoru med podajanjem snovi, ohranjanje očesnega stika, aktivno poslušanje, jasen in vokalično pester govor), verbalno in neverbalno usklajeni ter med podajanjem snovi smiselno uporabljajo humor (Wolfgang v Boyd Sr. 2000) in zavajanje (Walters 2003). Svoja čustva kažejo pristno in jih znajo tudi izraziti, kadar presodijo, da je to potrebno (Mehrabian 1972).

Neverbalna komunikacija je pomembna za vtis, ki ga učitelj ustvari pri svojem delu (Negi 2009), za pozornost slušatelja do same vsebine in tudi za uspeh učenca (Asghar Chaudhry in Arif 2012). Hkrati je na nekaterih področjih uspešno razbiranje neverbalnih sporočil ključno za ustrezno izmenjavanje

sporočil med sogovorniki in posledično za uspešno komunikacijo (Jacobs 1994). Ker vse to velja tudi za področje izobraževanja, je pomembno, da je izobraževalec neverbalno pismen, občutljiv in odziven v odnosu do odraslih.

Praksa pri poučevanju vsak dan potrjuje znano dejstvo, da le nekje med 7–10 % komunikacije zajema verbalno ali besedno komunikacijo. Preostalih 90 % zajema neverbalna ali nebesedna komunikacija, ki vključuje intonacijo oziroma barvo glasu ter govorico teles (55–65 %). Če hoče predavatelj (dobro) vplivati na odrasle udeležence izobraževanja, mora njegovo verbalno komunikacijo podpirati govorica telesa, mimika obraza in ton glasu.

3. Skupinska dinamika

Skupinska dinamika pomeni psihološke in psihosocialne načine vplivanja na druge. Ramovš (2000) pravi, da gre po eni strani za celotno dogajanje v neki skupini, hkrati pa je to veda, ki proučuje zakonitosti dogajanja v skupinah.

Virk-Rode in Belak-Ožbolt (1990) pišeta o dejavnih za dober razvoj dinamike v skupini. Zelo pomembna (nujna) je začetna predstavitev članov med seboj, sledijo občutljivost za verbalno in neverbalno komunikacijo ter medsebojno zaupanje članov ter občutek pripadnosti, ki naj bi močno vplival na dobro delovanje v skupini in skupinsko dinamiko. Potrebno se je tudi znati živeti v skupino, biti zmožen uveljavljati lastne interese in potrebe znotraj skupine.

Vsi naštetih dejavniki razen zadnjega so v veliki meri odvisni od izobraževalca; ta pripravi sproščeno uvodno predstavitev, je pozoren na lastno komunikacijo in komunikacijo članov skupine (udeležencev izobraževanja odraslih). Poleg tega gradi na občutku zaupanja, ki ga daje članom, ter gradi na pripadnosti. Izobraževalec spodbuja tudi, da imajo odrasli udeleženci izobraževanja varen prostor, da upajo izražati in uveljavljati lastne interese in potrebe ter tudi spregovoriti.

Praksa potrjuje, da je pomembno, da **vsak udeleženec dobi možnost, da izrazi svoje mnenje**. Izobraževalec mora ustvariti tako klimo, da tudi najbolj tihi udeleženec spregovori. Naloga izobraževalca je, da glasnejše udeležence »zaposli«, da dobijo možnost tudi bolj tihi. Prav vsakega odraslega naj posluša in sliši, kaj ima za povedati, kar mu uspe z dobrim stikom in skupinsko dinamiko. Neprecenljivo je, da se udeleženec izobraževanja v skupini, v kateri se izobražuje, čuti sprejet, spoštovan, cenjen.

4. Oblike in metode poučevanja

V teoriji sta se izoblikovala dva modela vzgoje in izobraževanja; kulturno-transmisijski model ter procesno-razvojni model na drugi strani. Za prvega velja

prenašanje vnaprej zgrajenega modela vednosti, drugi pa je poznan kot proces kontinuirane rasti in razvoja oz. prenos določenega znanja, izkušenj, s tem da poudarja prednostno naravo tistih vsebin in metod poučevanja, ki pripomorejo k razvoju osebnostnih zmožnosti (Kroflič v Škerjanc 2011).

Poznamo tri temeljne vrste izobraževalnih oblik: množične ali frontalne, skupinske ali grupne ter posamične ali individualne (Jereb 1998, 56–57). Praksa je pokazala, da ni dobro, da le izobraževalec ves čas komunicira s celotno skupino učečih se odraslih (množične in frontalne oblike), ampak odrasle razdeli v več manjših skupin, znotraj katerih si izmenjujejo znanje in iščejo rešitve. Tako prihaja do več interakcij med samimi udeleženci, ki si izmenjujejo svoje izkušnje z določeno tematiko. Te izkušnje mora predavatelj upoštevati in na njih graditi, če hoče, da bo prišlo do želenih sprememb pri odraslem posamezniku. Poleg tega se udeleženci tudi bolje spoznajo med seboj. Izobraževalec naj ne bo edini, ki posreduje znanje, ampak predavatelj z izbiro ustreznih oblik to omogoča tudi odraslim udeležencem izobraževanja.

Metode pouka ali izobraževalne metode se kažejo v določenem načinu ravnanja učitelja in učečih se. Z njimi poskušamo na čim bolj učinkovit način doseči zastavljene vzgojno-izobraževalne cilje. Glede na obliko komuniciranja med učiteljem, učečim se in izvorom informacij lahko ločimo: pretežno pasivne, pasivno-aktivne ter aktivne metode. Pretežno aktivne metode poučevanja zahtevajo, da na podlagi ustreznih virov, ob posredni pomoči ali brez pomoči učitelja, učeči se sami pridejo do informacij oz. znanja, npr. metoda dela s teksti, metoda izobraževanja z računalnikom itd. (Jereb 1998, 55–56).

Seveda so aktivne metode za odrasle najbolj učinkovite, predvsem z vidika večjega vplivanja nanje. Smiselno je, da izobraževalec te metode kombinira s skupinskimi oblikami dela. Le tako odrasli pridejo do idej, rešitev, ki so uporabne pri njihovem delu ter vplivajo na njihov osebnostni razvoj.

5. Praktična in uporabna vsebina

Poleg naštetih vidikov je vpliv izobraževalca večji, če odraslim podaja zelo praktično in konkretno znanje, ki ga že naslednji dan lahko uporabijo v praksi, torej pri svojem delu. Izobraževalec jih mora nagovoriti s konkretnimi situacijami, v katerih se odrasli počutijo nagovorjene in se v njih prepoznajo. Tako obstaja večja verjetnost, da znanje uporabijo pri delu, pri tem pa se tudi osebnostno in poklicno razvijajo.

Zaključek

Dušan Rutar v enem svojih blogov piše, da je izobraževanje bolj ali manj učinkovito zaradi ljudi.

O zares učinkovitem učenju ali izobraževanju namreč govorimo šele takrat, ko je človek svoboden, kar pomeni, da človek sanja, uporablja domišljijo, raziskuje svet in samega sebe, uporablja razum in vse, kar ta omogoča. Ko to dela, ne potrebuje nobenega dodatnega nadzora nad seboj, saj se že ves čas nadzoruje. Potrebuje pa sogovorca, prijatelja, mentorja.

Prav to pa je prava vloga izobraževalca odraslih, ki v procesu izobraževanja omogoča varen prostor za spremembe ter njihovo osebnostno in poklicno rast.

Literatura in viri

- Adrinek, M. (2018): *Vpliv skupinske dinamike na nasilje v razredu*. Pedagoška fakulteta, Ljubljana - magistrsko delo.
- Asghar Chaudhry, N. in Arif, M. (2012): Teachers' Nonverbal Behavior and Its Impact on Student Achievement. *International Education Studies*, let.5 (št. 4): str. 56–64.
- Biloslavo, R. (2008): Management of dualities as a critical dimension of a knowledge-era organisation. *International Journal of Technology Management*, let. 43 (št. 1–3): str. 4–17.
- Boyd Sr, F. D. (2000): *Non-verbal behaviors of effective teachers of at-risk African-American male middle school students*. Blacksburg: Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Drofenik Jerič, V. (2016): *Učiteljeva poklicna vloga in njegov profesionalni razvoj*. Ljubljana, Pedagoška fakulteta, UL – magistrsko delo.
- Durkheim, E. (1981): *Vaspitanje i sociologija*. Beograd: Zavod za učbenike i nastavna sredstva.
- Durkheim, E. (2014): *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Guerrero, L. K., J. A. DeVito in M. L. Hecht, ur. (1999): *The nonverbal communication reader: classic and contemporary readings*. Long Grove, IL: Waveland.
- Jacobs, T. J. (1994): Nonverbal Communications: Some Reflections on Their Role in the Psychoanalytic Process and Psychoanalytic Education. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, let.42 (št. 3): str. 741–762.
- Jelenc, Z. (2007): *Strategija vseživljenjskosti učenja v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport Republike.
- Jereb, J. (1998): *Teoretične osnove izobraževanja*. Kranj: Moderna organizacija.
- Justinek, A. (1997): Čemu vzgoja odraslih. *Andragoška spoznanja*, 3–4/97. Dostopno na <https://revije.ff.uni-lj.si/AndragoskaSpoznanja/article/view/6700/6399z>.
- Kroflič, B. (1999): *Ustvarjalni gib – tretja razsežnost pouka*. Ljubljana: Znanstveno in raziskovalno središče.
- Margon, B. (2016): *Stališča staršev in vzgojiteljev o vzgoji otrok*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. UL – diplomsko delo.
- Mehrabian, A. (1972): *Nonverbal communication*. Los Angeles: University of California Pres.
- Medveš, Z. (1999): Zunanja diferenciacija v osnovni šoli. Odgovori na mnoge sistemske dileme so odvisni od izvedbenih rešitev. *Sodobna pedagogika*, let. 50 (št. 1): str. 88–104.
- Muršak, J., Javrh, P. in Kalin, J. (2011): *Poklicni razvoj učiteljev*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Peternejl, M. (2012): *Učenje skozi proces skupinske dinamike in timskega dela*. Maribor: Fakulteta za varnostne vede, UM - diplomsko delo.
- Ramovš, J. (2000): Medgeneracijska povezanost, samopomoč in kakovostna starost. *Socialno delo*, let. 39 (št. 4/5): str. 315–329.
- Rutar, D. (2019): Dnevnik marksističnega psihologa. Vzgajanje odraslih ljudi. Dostopno na: <http://www.dusanrutar.net/blog/vzgajanje-odraslih-ljudi>
- Virk-Rode, J. in Belak-Ožbolt, J. (1990): *Razred kot socialna skupina in socialne igre*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Šinkovec, S. (2017): *Vzgojni načrt v šoli: Spodbujanje celostnega razvoja osebnosti učencev*. Ljubljana: Jutro.
- Škerjanc, P. (2011): *Tradicionalni-sodobni modeli učenja in poučevanja družboslovja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, UL – diplomsko delo.
- Walters, S. B. (2003): *Resnica ali laž: Kako prepoznati laž in se zavarovati pred prevaro*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Zakon o izobraževanju odraslih (Uradni list RS, št. 6/18 in 189/20 – ZFRO).
- Zakon o osnovni šoli (Uradni list RS, št. 81/06 – uradno prečiščeno besedilo, 102/07, 107/10, 87/11, 40/12 – ZUJF, 63/13 in 46/16 – ZOFVI-K).
- Žorž, B. (2010): *Vzgoja za svobodo – vzgoja za odrekanje*. Koper: Ognjišče.